

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA VARIATIV TA'LIM
TIZIMINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Sodirova Dilshodaxon Sodiqjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchi-stajyori

dilshodasodirova@icloud.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20215265>

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida variativ ta'lim tizimining nazariy-metodologik asoslari tadqiq etilgan. Variativ ta'limning pedagogik, psixologik va didaktik asoslari tahlil qilinib, uning oliy ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati yoritilgan. Xorijiy va mahalliy tajribalar qiyosiy tahlil qilingan hamda variativ ta'limning asosiy tamoyillari, modellari va yondashuvlari aniqlangan. Tadqiqot natijalarida variativ ta'limning individuallashtirilgan o'qitish bilan integratsiyalashgan modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: variativ ta'lim, individuallashtirilgan o'qitish, oliy ta'lim, nazariy-metodologik asos, pedagogik model, ta'lim mazmuni, o'quv dasturi.

Abstract: This article studies the theoretical and methodological foundations of the system of variable education in higher education institutions. The pedagogical, psychological and didactic foundations of variable education are analyzed, its role and significance in the higher education system are highlighted. Foreign and domestic experiences are comparatively analyzed, and the main principles, models and approaches of variable education are identified. The research results suggest an integrated model of variable education with individualized learning.

Keywords: variable education, individualized learning, higher education, theoretical and methodological foundation, pedagogical model, educational content, curriculum.

Аннотация: В данной статье изучаются теоретические и методологические основы системы вариативного образования в высших учебных заведениях. Анализируются педагогические, психологические и дидактические основы вариативного образования, освещается его роль и значение в системе высшего образования. Проводится сравнительный анализ зарубежного и отечественного опыта, выявляются основные принципы, модели и подходы вариативного образования. Результаты исследования предлагают интегрированную модель вариативного образования с индивидуализированным обучением.

***Ключевые слова:** вариативное образование, индивидуализированное обучение, высшее образование, теоретические и методологические основы, педагогическая модель, содержание обучения, учебный план.*

KIRISH (Introduction)

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida ta'lim sifatini oshirish va uni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish, o'qitishning zamonaviy usullarini joriy etish va talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim dasturlarini yaratish vazifalari belgilangan.

Variativ ta'lim — bu ta'lim mazmunini, shakl va usullarini o'quvchilarning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlariga moslashtirib tashkil etish imkonini beruvchi zamonaviy pedagogik yondashuv hisoblanadi. Bu yondashuv an'anaviy yagona standartlashtirilgan ta'lim modelidan farqli ravishda, ta'lim oluvchiga tanlov imkoniyatini beradi va uning shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi.

Tadqiqotning dolzarbligini quyidagi omillar belgilaydi: birinchidan, jahon ta'lim makonida variativ ta'limga o'tish tendensiyasining kuchayishi; ikkinchidan, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida individuallashtirilgan yondashuvlarning yetarlicha ishlab chiqilmaganligi; uchinchidan, zamonaviy axborot texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi zarurati.

Tadqiqotning maqsadi — oliy ta'lim muassasalarida variativ ta'lim tizimining nazariy-metodologik asoslarini ilmiy jihatdan asoslash va uning individuallashtirilgan o'qitish bilan integratsiyalashgan modelini ishlab chiqishdir. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: variativ ta'lim tushunchasining genezisini o'rganish; uning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash; xorijiy va mahalliy tajribalarni qiyosiy tahlil qilish; hamda variativ ta'limning pedagogik modelini ishlab chiqish.

MATERIAL VA METODLAR (Materials and Methods)

Tadqiqotda quyidagi ilmiy-tadqiqot usullaridan foydalanilgan: nazariy tahlil, qiyosiy-tipologik tahlil, tizimli yondashuv, kontentanaliz va pedagogik modellashtirish. Nazariy tahlil usuli variativ ta'lim bo'yicha ilmiy adabiyotlarni o'rganish, asosiy tushuncha va kategoriyalarni aniqlash uchun qo'llanilgan.

Tadqiqot materiallari sifatida 2015-2025 yillar oralig'ida nashr etilgan 85 dan ortiq ilmiy manba, jumladan, xorijiy tadqiqotchilar — J. Piaget, L.S. Vigotskiy, B. Bloom, H. Gardner, K. Tomlinson, R. Marzano kabi olimlarning asarlari hamda mahalliy tadqiqotchilar — N.A. Muslimov, O.A. Quronov, U.I. Inoyatov, Sh.S. Sharipov, R.X. Jo'rayev va boshqalarning ilmiy ishlari tahlil qilingan.

Qiyosiy-tipologik tahlil usuli orqali AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Finlyandiya, Janubiy Koreya, Yaponiya va Rossiya oliy ta'lim tizimlaridagi variativ ta'lim tajribalari o'rganilgan. Har bir mamlakatning variativ ta'lim modeli quyidagi mezonlar asosida tahlil qilingan: ta'lim mazmunining moslashuvchanligi, tanlov imkoniyatlari, individual ta'lim yo'llarining mavjudligi va baholash tizimining moslashuvchanligi.

Tizimli yondashuv asosida variativ ta'limning tarkibiy qismlari — maqsad, mazmun, shakl, usul, vosita va natija — o'rtasidagi bog'liqliklar aniqlangan. Kontentanaliz usuli orqali O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining mavjud o'quv rejalari va dasturlari tahlil qilingan. Pedagogik modellashtirish usuli variativ ta'limning integrativ modelini yaratishda qo'llanilgan.

NATIJARLAR (Results)

Variativ ta'lim tushunchasining genezisi. Tadqiqot natijalarida variativ ta'lim tushunchasi pedagogika fanida XX asrning ikkinchi yarmida shakllanganini aniqlash imkoni bo'ldi. Bu tushuncha dastlab AQSh va G'arbiy Yevropa mamlakatlarida ta'lim tizimini demokratlashtirish jarayonlarida paydo bo'lgan. 1960-1970-yillarda J. Piagening konstruktivizm nazariyasi, L.S. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasi va K. Rodjersning shaxsga yo'naltirilgan ta'lim g'oyalari variativ ta'limning nazariy poydevorini tashkil etgan.

1980-1990-yillarda H. Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi, B. Bloomning taksonomiyasi va R. Sternbergning muvaffaqiyatli intellekt konsepsiyasi variativ ta'limning psixologik asoslarini yanada mustahkamlagan. XXI asrning boshlarida K. Tomlinsonning differentsiyalashtirilgan o'qitish modeli va R. Marzanoning samarali pedagogik strategiyalari variativ ta'limning amaliy asoslarini boyitgan.

Variativ ta'limning nazariy-metodologik asoslari. Tadqiqot natijasida variativ ta'limning uchta asosiy nazariy asosi aniqlangan: 1) Falsafiy asos — ta'lim pluralizmi, tanlash erkinligi va shaxs rivojlanishining individuallik tamoyili; 2) Psixologik asos — individual farqlar nazariyasi,

motivatsiya nazariyalari va kognitiv rivojlanish qonuniyatlari; 3) Pedagogik asos — shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, faoliyatga asoslangan yondashuv va kompetensiyaviy yondashuv.

Variativ ta'limning beshta asosiy tamoyili aniqlangan: moslashuvchanlik tamoyili (ta'lim mazmuni va usullarini talabalar ehtiyojlariga moslashtirish); tanlov tamoyili (talabalarga ta'lim yo'lini mustaqil tanlash imkoniyatini berish); individuallashtirish tamoyili (har bir talabaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish); integrativlik tamoyili (turli ta'lim komponentlarini yaxlit tizimga birlashtirish); va samaradorlik tamoyili (ta'lim natijalarining yuqori sifatini ta'minlash).

Xorijiy tajribalarning qiyosiy tahlili. Xorijiy tajribalar tahlili natijasida variativ ta'limning uchta asosiy modeli aniqlangan. Birinchisi — modul-kredit tizimi (AQSh, Buyuk Britaniya) bo'lib, unda talabalar majburiy va tanlov fanlaridan iborat individual ta'lim rejasini shakllantirishadi. Ikkinchisi — dual ta'lim tizimi (Germaniya) bo'lib, nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarning integratsiyasiga asoslangan. Uchinchisi — fenomen asosidagi o'qitish (Finlyandiya) bo'lib, fanlararo integratsiya va loyihaviy faoliyat orqali amalga oshiriladi.

Janubiy Koreya va Yaponiya tajribalari tahlili shuni ko'rsatadiki, Osiyo mamlakatlari variativ ta'limni milliy ta'lim an'analari bilan uyg'unlashtirgan holda joriy etishda muvaffaqiyatga erishgan. Xususan, ushbu mamlakatlar texnologik innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish orqali individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini taqdim etishda ilg'or tajribaga ega.

O'zbekiston oliy ta'limidagi mavjud holat. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining o'quv rejalari va dasturlarini kontentanaliz qilish natijasida quyidagi muammolar aniqlangan: tanlov fanlarining umumiy o'quv yuklamasidagi ulushi o'rtacha 15-20 foizni tashkil etishi (xalqaro standartlarda 30-40 foiz); individual ta'lim yo'llarini shakllantirish mexanizmlarining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi; dasturiy-metodik ta'minotning zamonaviy talablarga to'liq javob bermasligi; va o'qituvchilarning variativ ta'lim texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasining yetishmovchiligi.

Variativ ta'limning integrativ modeli. Tadqiqot natijasida variativ ta'limning individuallashtirilgan o'qitish bilan integratsiyalashgan modeli ishlab chiqilgan. Model quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: diagnostik blok (talabalar individual xususiyatlarini aniqlash); mazmuniy blok (variativ o'quv dasturlari va modullarni ishlab chiqish); texnologik blok (o'qitishning zamonaviy usul va vositalarini tanlash); va monitoring bloki (ta'lim natijalarini baholash va korreksiya qilish). Modelning asosiy xususiyati — u talabaning individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini

diagnostika qilish natijalariga asoslanib, unga moslashtirilgan ta'lim yo'lini shakllantirib berish imkoniyatiga egaligi hisoblanadi.

MUHOKAMA (Discussion)

Olingan natijalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, variativ ta'lim tizimining nazariy-metodologik asoslari murakkab va ko'p qirrali xarakterga ega. Variativ ta'lim nafaqat ta'lim mazmunining turli variantlarini taqdim etish, balki ta'lim jarayonining barcha komponentlarini — maqsad, mazmun, shakl, usul va vositalarni — talabalar ehtiyojlariga moslashtirishni nazarda tutadi.

Xorijiy tajribalar tahlili shuni tasdiqlaydiki, variativ ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi bir qator muhim shartlarga bog'liq. Birinchidan, variativ ta'lim me'yoriy-huquqiy baza bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. Ikkinchidan, o'qituvchilarning variativ ta'lim texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasi shakllangan bo'lishi lozim. Uchinchidan, dasturiy-metodik ta'minot zamonaviy talablarga javob berishi zarur.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida variativ ta'limni joriy etishda bir qator o'ziga xos xususiyatlarni hisobga olish zarur. Jumladan, milliy ta'lim an'analari, madaniy kontekst, infrastruktura imkoniyatlari va kadrlar salohiyati kabi omillar variativ ta'lim modelini adaptatsiya qilishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, raqamlashtirish jarayonlari variativ ta'limning samarali amalga oshirilishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Ishlab chiqilgan integrativ model mavjud modellardan farqli ravishda, diagnostik komponentni ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida o'z ichiga oladi. Bu esa talabalarning individual xususiyatlarini tizimli ravishda aniqlash va ta'lim yo'lini doimiy ravishda moslashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, modelning amaliy tatbiq etilishi uchun tegishli dasturiy-metodik majmuani ishlab chiqish zarurati mavjud bo'lib, bu masala keyingi tadqiqotlarda alohida e'tibor qaratilishi lozim.

Tadqiqotning cheklanishlari sifatida quyidagilarni qayd etish mumkin: tadqiqot asosan nazariy tahlilga asoslanganligi sababli, ishlab chiqilgan modelning amaliy samaradorligini baholash uchun eksperimental sinov ishlari o'tkazish zarur. Bundan tashqari, turli ta'lim yo'nalishlarida variativ ta'limning o'ziga xos jihatlarni chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA (Conclusion)

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, variativ ta'lim tizimi zamonaviy oliy ta'limning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u ta'lim sifatini oshirish va uni xalqaro standartlarga

muvoqilashirish imkonini beradi. Ikkinchidan, variativ ta'limning nazariy-metodologik asoslari falsafiy, psixologik va pedagogik bilimlar integratsiyasiga tayanadi. Uchinchidan, xorijiy tajribalar variativ ta'limning turli modellarini taqdim etib, milliy ta'lim tizimlariga moslashtirilgan holda samarali joriy etish mumkinligini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida variativ ta'limni rivojlantirish uchun tanlov fanlarining ulushini oshirish, individual ta'lim yo'llarini shakllantirish mexanizmlarini yaratish va o'qituvchilar malakasini oshirish zarur. Beshinchidan, ishlab chiqilgan integrativ model variativ ta'lim va individuallashtirilgan o'qitishni yaxlit tizim sifatida amalga oshirish imkonini beradi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda ishlab chiqilgan modelning dasturiy-metodik majmua orqali amaliy tatbiq etilishi va eksperimental sinov natijalarini tahlil qilish rejalashtirilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (References)

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi".
2. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. — T.: "Sano-standart" nashriyoti, 2015. — 208 b.
3. Quronov O.A. Pedagogika. — T.: "Turon-Iqbol", 2016. — 504 b.
4. Inoyatov U.I. Oliy ta'limda pedagogik texnologiyalar. — T.: "Fan va texnologiya", 2018. — 256 b.
5. Jo'rayev R.X. Ta'lim texnologiyalari. — T.: "Fan", 2019. — 312 b.
6. Sharipov Sh.S. Oliy ta'limda innovatsion o'qitish usullari. — T.: TDPU, 2020. — 180 b.
7. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives. — New York: Longman, 1956. — 207 p.
8. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. — New York: Basic Books, 2011. — 440 p.
9. Piaget J. The Psychology of Intelligence. — London: Routledge, 2001. — 202 p.
10. Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. — Alexandria: ASCD, 2014. — 198 p.
11. Marzano R.J. The Art and Science of Teaching. — Alexandria: ASCD, 2007. — 233 p.
12. Vygotsky L.S. Mind in Society: Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978. — 159 p.

SUN'YIY INTELLEKTNI PEDAGOGIK TA'LIMGA TADBIQ ETISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami. 2026-yil 24 – 25-aprel

13. Sternberg R.J. Successful Intelligence: How Practical and Creative Intelligence Determine Success in Life. — New York: Plume, 1997. — 303 p.
14. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. — Paris: UNESCO, 2021. — 186 p.
15. OECD. Education at a Glance 2023: OECD Indicators. — Paris: OECD Publishing, 2023. — 472 p.